

MAHALLIY ISHLAB CHIQUVCHI KORXONALAR RAQOBATBARDOSHLIGINI BAHOLASH VA UNI OSHIRISH YO‘NALISHLARI

Xo‘janazarov Yarashbek Alisher o‘g‘li
Denov Tadbirkorlik va Pedagogika
instituti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada mahalliy ishlab chiqaruvchi korxonalar raqobatbardoshligini baholashning nazariy-uslubiy asoslari hamda uni oshirish mexanizmlari tadqiq etilgan. Raqobatbardoshlikni aniqlashning zamonaviy yondashuvlari, jumladan, Porterning besh kuch modeli, SWOT tahlili, benchmarking va integral baholash usullarining afzalliklari tahlil qilingan. O‘zbekiston sanoat korxonalarini faoliyati misolida raqobat muhiti baholanib, korxonalarining sifat, narx va innovatsion faoliyat ko‘rsatkichlari asosida integral raqobatbardoshlik indeksi hisoblangan. Tadqiqot natijasida mahalliy korxonalar raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqobatbardoshlik, mahalliy ishlab chiqaruvchi korxonalar, sanoat korxonalarini, integral indeks, innovatsiyalar, eksport salohiyati, benchmarking, SWOT tahlili.

Abstract

This article examines theoretical and methodological approaches to assessing the competitiveness of local manufacturing enterprises and identifies key directions for improving their competitiveness. Modern assessment methods such as Porter's Five Forces, SWOT analysis, benchmarking, and integrated evaluation models are analyzed. Based on the study of industrial enterprises in Uzbekistan, an integrated competitiveness index was calculated using quality, price competitiveness, and innovation indicators. Practical recommendations aimed at enhancing enterprise competitiveness are proposed.

Keywords: competitiveness, local manufacturing enterprises, industrial enterprises, innovation, benchmarking, export potential, integrated index.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi ko‘p jihatdan ularning raqobatbardoshlik darajasiga bog‘liq. Globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, xalqaro savdoning kengayishi va texnologik taraqqiyot mahalliy ishlab chiqaruvchi korxonalar oldiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Shu sababli

korxonalar raqobatbardoshligini baholash va uni oshirish mexanizmlarini takomillashtirish iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida tadbirkorlik subyektlari soni va ishlab chiqarish hajmi muntazam ortib bormoqda. Shu bilan birga, ichki va tashqi bozorlarda raqobatning kuchayishi mahalliy ishlab chiqaruvchilardan mahsulot sifati, innovatsion faoliyat va boshqaruv samaradorligini oshirishni talab qilmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi mahalliy ishlab chiqaruvchi korxonalar raqobatbardoshligini baholashning nazariy asoslarini o‘rganish, amaliy holatini tahlil qilish va uni oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi

Raqobatbardoshlik nazariyasining shakllanishida M. Porterning ilmiy ishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Olim korxonaning bozordagi mavqeini aniqlash uchun beshta asosiy raqobat kuchidan foydalanishni taklif qilgan. Ushbu model bugungi kunda korxonalar strategik boshqaruvida keng qo‘llanilmoqda.

J. Shumpeter innovatsiyalarni iqtisodiy rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida baholab, korxonalar raqobatbardoshligining muhim omili sifatida innovatsion faoliyatni ko‘rsatgan. P. Drucker esa innovatsiyalarni korxonalarning uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta‘minlovchi asosiy vosita sifatida talqin qilgan.

Kaplan va Norton tomonidan ishlab chiqilgan Balanced Scorecard modeli moliyaviy va nomoliyaviy ko‘rsatkichlarni birlashtirish orqali korxonalar samaradorligini baholash imkonini beradi. So‘nggi yillarda benchmarking va integral indeks usullaridan foydalanish ham keng tarqalmoqda.

Mahalliy iqtisodchi olimlar N. Yusupov va A. Karimovlarning tadqiqotlarida monopoliyaga qarshi boshqaruv, ishlab chiqarish samaradorligi va korxonalar raqobatbardoshligini oshirish masalalari keng yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tizimli yondashuv, statistik tahlil, SWOT tahlili, benchmarking, ekspert baholash va integral indeks usullaridan foydalanildi.

Korxonalar raqobatbardoshligi quyidagi uchta asosiy mezon asosida baholandi:

- Mahsulot sifati indeksi (SI);
- Narx raqobati indeksi (NRI);
- Innovatsiya indeksi (II).

Integral raqobatbardoshlik indeksi quyidagi formula orqali hisoblandi:

$$IKI = 0,35 \times SI + 0,35 \times NRI + 0,30 \times II$$

Mazkur metodologiya korxonaning umumiy raqobatbardoshlik darajasini miqdoriy baholash imkonini beradi.

O‘zbekiston sanoat korxonalarining raqobat muhiti tahlili

So‘nggi yillarda O‘zbekiston iqtisodiyotida ijobiy o‘zgarishlar kuzatilmoqda. YaIM o‘shishi, sanoat ishlab chiqarishi hajmining ortishi va eksport ko‘rsatkichlarining yaxshilanishi korxonalar faoliyatiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

2023-yilda mamlakatda 563 mingdan ortiq korxonalar va tashkilot faoliyat yuritgan bo‘lib, sanoat ishlab chiqarishi hajmi 339,7 trln so‘mni tashkil etdi. Mahalliy mahsulotlarning eksportdagi ulushi 75 foizga yetdi.

1-jadval

O‘zbekiston iqtisodiyotining asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkich	2020	2021	2022	2023
YaIM o‘shishi (%)	1,9	7,4	5,7	6,3
Sanoat o‘shishi (%)	0,9	8,2	6,1	7,1
Eksport hajmi (mlrd.\$)	14,2	16,9	19,4	20,3
Mahalliy mahsulot ulushi (%)	68	71	73	75

Jadval ma‘lumotlari iqtisodiy o‘shish va eksport salohiyatining ortib borayotganligini ko‘rsatadi. Bu esa korxonalar raqobatbardoshligini oshirish uchun qulay sharoit yaratmoqda.

Korxonalar raqobatbardoshligini baholash natijalari

Tadqiqot davomida turli hududlarda faoliyat yuritayotgan korxonalar o‘rganildi. Natijalarga ko‘ra, mahsulot sifati bo‘yicha korxonalarining 63 foizi yuqori baholangan bo‘lsa, innovatsion faoliyat bo‘yicha yuqori natijaga ega korxonalar ulushi atigi 20 foizni tashkil etdi.

2-jadval

Korxonalarda asosiy ko‘rsatkichlar bahosi

Ko‘rsatkich	Yuqori (%)	O‘rta (%)	Past (%)
Mahsulot sifati	63	28	9
Innovatsion faollik	20	48	32
Eksport salohiyati	25	40	35
Raqobat ustunligi	23	47	30

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, korxonalarining asosiy muammosi innovatsion faoliyatning sustligidir. Bu esa uzoq muddatli raqobatbardoshlikni cheklovchi asosiy omil hisoblanadi.

3-jadval

Korxonalar bo‘yicha integral raqobatbardoshlik ko‘rsatkichlari

Korxonalar	Integral indeks
Namuna-tex MChJ	0,740
Navoiy metall AJ	0,727
Samarqand to‘qimachi AJ	0,707

Farg‘ona kimyo AJ	0,697
Andijon mashinasoz MChJ	0,660

Hisob-kitoblarga ko‘ra, korxonalarining o‘rtacha integral indeksi 0,706 ni tashkil etdi. Bu ko‘rsatkich korxonalarining raqobatbardoshligi qoniqarli darajada ekanligini ko‘rsatadi, biroq rivojlangan davlatlar korxonalarini bilan taqqoslaganda sezilarli farq mavjud.

Mahalliy korxonalar raqobatbardoshligini oshirish yo‘nalishlari

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi yo‘nalishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

Birinchi, korxonalarda innovatsion faoliyatni rivojlantirish va ilmiy-tadqiqot xarajatlarini ko‘paytirish zarur.

Ikkinchi, ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish talab etiladi.

Uchinchi, eksport faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va xalqaro standartlarni joriy etish orqali mahsulotlarning tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish lozim.

To‘rtinchi, korxonalarda benchmarking va strategik boshqaruv usullaridan foydalanishni kengaytirish kerak.

Beshinchi, monopoliyaga qarshi boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish orqali sog‘lom raqobat muhitini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarining barqaror rivojlanishi, ichki va tashqi bozorlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi hamda uzoq muddatli raqobat ustunligiga erishishi ko‘p jihatdan ularning raqobatbardoshlik darajasiga bog‘liq. Globallashtirish jarayonlarining jadallashuvi, xalqaro savdo aloqalarining kengayishi va zamonaviy texnologiyalarning jadal rivojlanishi mahalliy ishlab chiqaruvchi korxonalar oldiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Shu sababli korxonalar raqobatbardoshligini baholash va uni oshirish mexanizmlarini takomillashtirish bugungi kunda iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqobatbardoshlik korxonaning bozordagi mavqei, mahsulot sifati, narx ustunligi, innovatsion salohiyati, eksport imkoniyatlari va boshqaruv samaradorligi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan murakkab iqtisodiy kategoriya hisoblanadi. M.Porterning raqobat nazariyasi, J.Shumpeterning innovatsion rivojlanish konsepsiyasi hamda Kaplan va Nortonning Balanced Scorecard modeli korxonalar raqobatbardoshligini baholashning ilmiy asoslarini tashkil etishi aniqlandi. Tadqiqot jarayonida Porterning besh kuch modeli, SWOT tahlili, benchmarking va integral baholash usullarining afzalliklari o‘rganildi. Ushbu usullar korxonalarining ichki imkoniyatlari va tashqi muhit omillarini kompleks baholash, raqobat

ustunliklarini aniqlash hamda strategik qarorlar qabul qilishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilishi asoslab berildi.

Umuman olganda, mahalliy ishlab chiqaruvchi korxonalar raqobatbardoshligini oshirish O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror o‘sishi, eksport salohiyatining kengayishi va xalqaro bozorlardagi mavqeining mustahkamlanishida muhim rol o‘ynaydi. Shu bois innovatsion rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash, sog‘lom raqobat muhitini shakllantirish, korxonalarining boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish kelgusida iqtisodiy taraqqiyotning muhim omili bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Porter M. Competitive Advantage. – New York: Free Press, 1985.
2. Porter M. Competitive Strategy. – New York: Free Press, 1980.
3. Schumpeter J. The Theory of Economic Development. – Harvard University Press, 1934.
4. Drucker P. Innovation and Entrepreneurship. – New York, 2006.
5. Kaplan R., Norton D. The Balanced Scorecard. – Harvard Business School Press, 1996.
6. OECD. Oslo Manual 2023. Paris: OECD Publishing.
7. World Bank. Global Competitiveness Report. Washington DC, 2023.
8. Freeman C. The Economics of Industrial Innovation. London, 2018.
9. Tidd J., Bessant J. Managing Innovation. Wiley, 2021.
10. Yusupov N. Korxonalar raqobatbardoshligini oshirishda monopoliyaga qarshi boshqaruv mexanizmini takomillashtirish yo‘llari. – Toshkent, 2022.
11. Karimov A. Ishlab chiqarish korxonalarining samaradorligini oshirish yo‘llari. – Toshkent, 2021.
12. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma’lumotlari. 2024.
13. O‘zbekiston Respublikasi “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2023.
14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashga oid farmon va qarorlari.
15. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi statistik ma’lumotlari, 2024.